

ӘОЖ 343.264

«ҰСТАП БЕРУ» (ЭКСТРАДИЦИЯ) ҚҰҚЫҚТЫҚ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Баймаханова Аружан Сериковна

Baimahanovaa10@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Заң факультетінің 2 курс студенті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі: з.ғ.к., доцент Муратханова М.Б.

Қазіргі уақытта қылмыскерлерді ұстап беру (экстрадиция) түсінігінің көптеген анықтамалары бар. Бірақ олар бұл тұжырымдаманың барлық жақтары мен аспектілерін Қазақстан Республикасының ұлттық заңнамасы тұрғысынан ашпайды. Аталған институт халықаралық (халықаралық шарттар, конвенциялар) және жекелеген мемлекеттердің ұлттық заңдарының (Конституция, Қылмыстық кодекс, Қылмыстық іс жүргізу кодексі және «қылмыскерлерді ұстап беру туралы» арнайы заңдары) түйіскен жерінде, құқықтық жүйелері мен құқықтық құралдары негізгі, ал халықаралық құқық қосымша болып табылады.

Қылмыскерлерді беру институтын зерттеудің өзектілігі, ең алдымен, қазіргі кезде қылмыскерлерді ұстап беру тұжырымдамасының көптеген анықтамалары бар екендігіне байланысты. Бірақ Қазақстан Республикасының заңнамасында да, ТМД елдерінің заңнамасында да, Минск конвенциясында, сондай-ақ Қазақстан Республикасы ратификациялаған және ұстап беру рәсімін реттейтін халықаралық шарттарда ұстап берудің нақты анықтамасы жоқ. Ұстап беру институтының кейбір аспектілерін теориялық тұрғыдан қамту барысында зерттеушілер өз қорытындыларын тек халықаралық құқыққа ғана емес, сонымен бірге ұлттық құқықтық актілерге де негіздеді.

Сонымен, анықтамаға сәйкес Л.Н. Галенский, «қылмыскерлерді ұстап беру - бұл арнайы шарттардың ережелеріне және ұлттық қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасының нормаларына сәйкес жасалынған, қылмыскерді басқа мемлекетке соттау немесе үкім шығаруға жіберуден тұратын акт.» Бұл анықтамада ұстап беру экстрадициялау

туралы өтініш болған жағдайда ғана жүзеге асырылады деп айтылмайды. Ұқсас анықтаманы В.К. Звирбул және В.П. Шупилов, Э.Сименон, Л.Оппенхайм, М.Д. Шаргородский және басқалары талдаған, [1, 128б.]

Сонымен қатар, көптеген келісім-шарттарда жалпы ұғымды білдіретін «қылмыстық» сөзі «айыпталушы» немесе «сотталған» сияқты белгілі бір процессуалдық терминмен ауыстырылды, ол келісімшарт мәтінін құруда және ұстап беру туралы өтінішті тікелей орындауда маңызды рөл атқарады.

Ұстап беру институтының мәні жалпыға бірдей танылған «aut dedre aut judi care» қағидасымен көрінеді - қылмыс жасаған адам қылмыс жасалған елде немесе ол ұсталған елде немесе қылмысқа көп ұшыраған елде қатаң жазалануы керек. Айта кету керек, АҚШ-та, Ұлыбританияда, Голландияда, Германияда және басқа елдерде сияқты Қазақстан Республикасында арнайы заң жоқ, бірақ кейбір заңнамалық актілерде бұл мәселе бойынша жеке ережелер бар. Қазақстан Республикасы Минск конвенциясын әзірлеу кезінде азаматтық және қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек туралы екіжақты келісімдер жасасу тәжірибесін ұстанады. Қазақстан Республикасының ұлттық заңнамасында қылмыскерлерді беру тұжырымдамасы нақты анықталмағандықтан, А.Күркбаев арнайы заң “ұстап беру” тұжырымдамасынан бастап, осы құқықтық қатынастарға байланысты шығыстарға дейінгі барлық сатылы ұстап беру процесін көрсетуі керек деп дұрыс айтады. [2, 3 б.]

Қылмыскерлерді ұстап беру тұжырымдамаларын талдағаннан кейін осы күрделі тұжырымдаманың кейбір белгілерін бөліп көрсетуге болады:

1. Ұстап беру дегеніміз - қылмыс жасаған және қылмыс жасалған мемлекеттің құқық қорғау органдарынан жасырынған адамды жазалау үшін шет мемлекеттерге құқықтық көмек көрсету үшін жасалынған заң көмегі туралы акт;

2. Ұстап беру халықаралық (көпжақты және екіжақты) шарттар, конвенциялар, «қылмыскерлерді ұстап беру туралы» арнайы заңдар және ұлттық заңнама (Конституция, Қылмыстық кодекс, Қылмыстық іс жүргізу кодексі) негізінде ғана жүзеге асырылады;

3. Экстрадиция ұстап беру туралы талап болған кезде ғана жүзеге асырылады, онда Сұрау салушы мемлекет қажетті құжаттарды, қылмыс жасаған адам туралы мәліметтерді береді;

4. Қылмыс экстрадициялық болуы тиіс, яғни жасалғаны үшін беруді талап етуге болатын қылмыстар санатына кіруі тиіс. Әлемнің көптеген елдері есірткі айналымымен, лаңкестікпен және ұшақтарды айдап әкетумен байланысты барлық қылмыстар экстрадицияланады деп келісті;

5. Қылмыс құрамын немесе "қос қылмысты" екі жақты анықтау, бұл қылмыс екі елде қылмыстық тәртіппен жазалануы шартымен экстрадициялық деп саналады. Сұрау салушы және сұрау салынған елдерде әрекеттің қылмыстық жазалану фактісі маңызды;

6. Ұстап беру субъектісі экстрадициялық қылмыс жасағаны үшін айыпталушы (айыпталушы) немесе қылмыс жасағаны үшін сотталған (сотталған) жеке тұлға ғана болады [3, 96-110 Б.].

Экстрадиция ұғымының келесі анықтамасы негізделген болып табылады, онда осы ұғымның барлық негізгі белгілері көрсетіледі:

"Экстрадиция – бұл халықаралық шарттардың ережелеріне және Ұлттық қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамаларының нормаларына негізделген, ұстап беру туралы талап болған жағдайда, экстрадициялық қылмыс жасаған айыпталушыны немесе сотталған адамды бір мемлекеттің (сұрау салған), оның аумағында қылмыс жасалған немесе осы адам азаматы болып табылатын мемлекетке (сұрау салған адамға) оны беруді талап ететін, оны қылмыстық жауапкершілікке тарту мақсатында немесе үкімді орындау үшін беру туралы талап болған жағдайда құқықтық көмек актісі, күшіне енген осы адамға қатысты".

Экстрадицияның құқықтық негіздері халықаралық қылмыстар мен халықаралық сипаттағы қылмыстардың жекелеген түрлеріне қарсы күрес жөніндегі көпжақты келісімдер (мысалы, 1968 жылғы әскери қылмыскерлерге және адамзатқа қарсы қылмыстарға ескіру

мерзімін қолданбау туралы Конвенция; 1970 жылғы әуе кемелерін заңсыз басып алуға қарсы күрес туралы Гаага Конвенциясы) болып табылады.; Есірткі құралдары мен психотроптық заттардың заңсыз айналымына қарсы күрес туралы БҰҰ конвенциясы және т. б.), құқықтық көмек туралы өңірлік және екі жақты келісімдер (мысалы, 1959 жылғы қылмыстық істер бойынша өзара құқықтық көмек туралы Конвенциясы; 1993 жылғы Минск конвенциясы, 2003 жылғы Кишинев Конвенциясы).

Қылмыскерді ұстап беру туралы талап қылмыстық істі жүргізуші органның атауынан, сауалнамалық деректерден, сотталғанның (айыпталушының) сыртқы келбетінің сипаттамасынан, фотосуреттерінен, үкімнің немесе айыпталушы ретінде тарту туралы қаулының шығарылған орны мен уақыты туралы мәліметтерден, санкцияны міндетті түрде көрсете отырып, осы қылмыс үшін жауапкершілікті көздейтін заңның мәтінін келтіре отырып, жасалған қылмыстың нақты мән-жайларын баяндаудан басқа болуға тиіс. Талап қойылған мемлекеттің келісімінсіз берілген адамды қылмыстық жауапкершілікке тартуға, жазалауға немесе ұстап берілгенге дейін жасалған қылмысы үшін үшінші мемлекетке беруге болмайтыны анықталды [4, 90-93 Б.].

Сондықтан ҚР ҚДЖК-нің 530-бабы халықаралық құқықтың арнайы жағдайын толығымен қайта жаңғыртып, шет мемлекет берген адам қылмыстық жауапкершілікке тартыла алмайды, сондай-ақ ұстап беруге байланысты емес өзге қылмыс үшін оны берген мемлекеттің келісімінсіз үшінші мемлекетке берілмейтінін анықтады.

Үкімді орындау үшін адамды ұстап беру жазаланатын және адам оны жасағаны үшін кемінде алты айға бас бостандығынан айыру немесе неғұрлым ауыр жазаға үкім шығарылған әрекеттер үшін жүргізіледі. Сотталғандарды беру мәселелері бойынша мемлекетаралық шарттардың өзге де ережелері бар.

Халықаралық шарттар, атап айтқанда, 1993 жылғы Минск конвенциясы және 2003 жылғы Кишинев Конвенциясы ұстап беру(экстрадиция) мынадай жағдайларда жүргізілмейтінін анықтады:

1. егер ұстап беру талап етілетін адам ұстап беру туралы талап қойылған мемлекеттің азаматы болып табылса;
2. талап алынған сәтте талап қойылған мемлекеттің заңнамасына сәйкес қылмыстық қудалау қозғала алмайды немесе ескіру мерзімінің өтуі салдарынан не өзге де заңды негіз бойынша үкім орындала алмайды.;
3. ұстап беру талап етілетін адамға қатысты, егер сол қылмыс үшін заңды күшіне енген іс бойынша іс жүргізуді тоқтату туралы үкім немесе қаулы шығарылған болса, ұстап беру туралы талап қойылған мемлекеттің аумағында;
4. ұстап беру туралы талап қойылған мемлекеттің заңнамасына сәйкес қылмыс жеке айыптау тәртібімен қудаланады;
5. егер ұстап беру талап етілетін қылмыс талап қойылған мемлекеттің аумағында жасалса;

Қазіргі кезеңде қылмысқа қарсы күрес саласындағы қызметті үйлестіруді және жүргізуді жүзеге асыратын халықаралық ұйымдардың рөлі артып келеді. 1992 жылғы 4 қарашада Дакардағы Интерполдың Бас Ассамблеясының 61 сессиясында Қазақстан Республикасы Интерполдың мүшесі болып қабылданды. Қазақстан Республикасының Халықаралық қылмыстық полиция ұйымына (Интерпол) кіруіне байланысты Қазақстан Республикасының Министрлер Кабинеті 1993 жылғы 20 шілдедегі № 629 қаулысымен Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрлігіне Халықаралық қылмыстық полиция ұйымының (Интерпол) Ұлттық Орталық бюросын (ҰОБ) құру туралы тапсырма берді [5, 49-53 б.].

Қылмыскерлерді беру халықаралық және мемлекетішілік құқық тоғысындағы халықаралық құқық институттарына жатады. Осы жұмыста жүргізілген "экстрадиция" ұғымының анықтамаларын салыстырмалы талдау халықаралық конвенциялар мен екі жақты шарттарда берудің жекелеген аспектілерінің әртүрлі түсіндірмелері ұлттық заңнамаларда

оның көптеген жақтарын және ең алдымен, қылмыскерлерді беру ұғымының өзін әртүрлі түсіндіретінін көрсетті.

Бүгінгі таңда Қазақстанда қылмыскерлерді берудің теориясы мен тәжірибесіндегі барлық даулы аспектілерді жоюға мүмкіндік беретін экстрадициялау туралы арнайы заң жоқ. Алайда, шет мемлекеттермен азаматтық, отбасылық және қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек туралы екі жақты келісімдер жасасу тәжірибесі экстрадициялау мәселелеріндегі кейбір олқылықтарды жоюға ықпал етеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Валеев Р. М. Қазіргі халықаралық құқықтағы қылмыскерлерді беру (теория мен тәжірибенің кейбір мәселелері). - Қазан: Қазан ун-т, 1976. – 128б.
2. Ә. Құрқбаев Құқықтық интеграция // казахстанская Обл. газет (ҚР). - 2003. - 2 сәуір. – 3б.
3. Васильев Ю. Г. қылмыскерлерді беру институтының аймақтық жүйелері (экстрадициялар) // құқық және саясат. - 2002. - № 10. - 96-110б.
4. Казиканов Т. ҚР Заңнамасы бойынша қылмыскерлерді беру институтын түсіндірудің ерекшеліктері // Вестник Каз ГУ. Сер. Заң. - 2002. - №1. - С. 90-93б.
5. Токсанбаев А. Б. Интерполдың ҰОБ-ның ҚР-дағы ұйымдық-құқықтық негіздері және құқықтық мәртебесі // Қазақстандағы құқықтық реформа. - 2002. - №4. - 49-53б.